

proceedings, on the other – the computerization of the law-students during their criminalistics learnings, as well as the justification of application in forensic thesaurus the term «technology», first of all in terms of its relationship with the individual and the most established categories such as the criminalistics techniques, tactics and methodology.

Key words: criminalistics, computerization, technology.

УДК 343.228

Г. М. АНДРУСЯК

Ганна Миколаївна Андрусяк, кандидат юридичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ІДЕЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА В ОБґРУНТУВАННІ ПРАВА НА НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ

Провідне місце в системі обставин, що виключають злочинність діяння, традиційно належить необхідній обороні, тому сьогодні її ключова роль визнана і у вітчизняному законодавстві, і в доктрині. Визначення сутності необхідної оборони потребує особливої уваги, тому що норма про необхідну оборону встановлює розмежування правомірної і злочинної поведінки. Інститут необхідної оборони притаманний всім законодавствам на всіх етапах розвитку. У демократичному суспільстві кожна особа повинна мати максимум можливостей для захисту порушених прав, тому Україна на конституційному рівні закріпила право кожного на самостійний захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Конституції України). Разом із тим необхідна оборона є одним з найбільш неоднозначних інститутів, практика правозастосування якого повною мірою покладається на суб'єктивне сприйняття судді, а в юридичній науці різними є погляди вчених на сутність права необхідної оборони.

Вагомий внесок у дослідження необхідної оборони зробили вчені О. В. Авраменко, Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, Н. П. Берестовий, О. М. Боднарук, С. В. Бородін, Я. М. Брайнін, Г. В. Бушуєв, І. А. Гільфанд, О. А. Герцензон, В. О. Глушков, Л. В. Гусар, П. С. Дагель, В. П. Діденко, М. Д. Дурманов, М. Й. Коржанський, О. О. Кваша, С. Г. Келіна, В. М. Козак, А. Ф. Коні, О. М. Костенко, М. І. Мельник, А. А. Музика, А. А. Піонтковський, Н. М. Плисюк, Е. Ф. Побігайло, Л. М. Підкоритова, І. С. Тишкевич, В. І. Ткаченко, Н. Б. Хлистова, Т. Г. Шавгулідзе, М. Д. Шаргородський, М. І. Якубович та інші вчені. Не зважаючи на внесок цих вчених у розробку проблеми необхідної оборони, не вирішеною є наукова дискусія щодо сутності права на необхідну оборону, яка полягає у вирішенні принципово важливого питання – це природне, природжене для людини право, чи воно є необхідним доповненням охоронної діяльності держави. Саме розгляд цього питання є метою даної наукової статті.

Необхідна оборона – одна з найдавніших серед обставин, що виключають злочинність діяння, яка на сучасному етапі закріплена у кримінальному законодавстві всіх держав континентальної системи права. Загальним міжнародним документом, який визнає правомірне позбавлення життя іншої особи задля самозахисту власного життя є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Україною 17 липня 1997 р. зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 р., Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року¹.

Вчені розглядають необхідну оборону як найдавніший інститут кримінального права, оскільки можливість заподіяння напади шкоди заради збереження власного життя, здоров'я, майна, а також для захисту третіх осіб, є таким самим «природним правом», як право на життя чи право власності². У зв'язку з цим останніми роками в науковій літературі висловлюється думка про те, що «в сучасній вітчизняній науці кримінального права поняття «необхідна оборона» утворює не просто теоретичну концепцію, а правову парадигму»³. Тобто йдеться про сукупність фундаментальних наукових установок, уявлень і термінів щодо субінституту необхідної оборони, яка приймається і поділяється науковим співтовариством та об'єднує більшість його членів, а також забезпечує спадкоємність розвитку вчення про необхідну оборону.

Відтак постає запитання: чому, не зважаючи на зміну історичних епох, різних політичних режимів, всі джерела кримінального права так чи інакше допускали необхідну оборону? Історично право оборони від небезпеки, що загрожує людині, віднесено до природних, природжених прав, суть яких полягає в тому, що поряд із писаним правом, яке складалося із системи законів, над ним або поза ним існує таке неписане право. Ще у стародавньому римському праві стверджувалось, що право оборони випливає із самої природи речей, оскільки силу треба відбивати силою. У сентенціях Юлія Павла (книга 5) зазначається, що того, хто вбив розбійника, який вчинив посягання на життя, або того, хто хотів вчинити звалтування, не слід карати, адже перший захищав своє життя, а другий – цноту⁴. Природне походження права на необхідну оборону засвідчував і відомий юрист минулого А. Ф. Коні: необхідна оборона існуватиме вічно, тому що ґрунтується на законі необхідності, і цей закон за своєю сутністю вічний. Тому поняття необхідної оборони існує здавна і ніколи

не перестане існувати; це *non scripta, sed nata lex* (Cicerone pro Milone), закон, що впливає безпосередньо із людської природи⁶.

Радянський вчений М. С. Таганцев писав: «Звертаючись до історії, ми бачимо, що визнання права на оборону від небезпеки, що загрожує, притаманне всім законодавствам на всіх щаблях розвитку, так що зрозуміло виникнення вчення про те, що це є право природне, природжене, і ця природженість слугує підставою законності оборони, це одна з форм боротьби за існування, що охоплює весь всесвіт»⁷. І сучасні дослідники переконані, що юридичне право людини на необхідну оборону засновано на природному і невід'ємному праві, яке людина отримує при народженні⁸.

Як зазначалося вище, право оборони від небезпеки, яка загрожує людині, історично віднесено до природних, природжених прав. Це неписане правило «вдихнула» в людину мати-природа, воно впливає з самої сутності людини, з розуму, який виокремлює людину серед іншого світу⁹. Серед правників раніше були і опоненти ідеї природного права. Так, С. В. Познишев зазначав, що природжених прав взагалі не існує; будь-яке право індивіда мислимо і виникає лише у «співжитті»¹⁰.

Проте переважна більшість учених підтримують ідею природного права в обґрунтуванні права на необхідну оборону. Природність права на необхідну оборону здавна визнавалося філософами і юристами. Саме представники філософсько-правової школи природного права обґрунтували право особи на самозахист життя і здоров'я. Поняття природного права запровадив Томас Гоббс, вивівши з фундаментального права на життя та необхідності його збереження вчений вивів науку про природні закони, якими забезпечуються всі права людини, головними серед яких є право на життя¹¹. У працях Фоми Аквінського присутні ідеї природного права як чогось досить самоочевидного і загальновизнаного¹². Він писав, що сенс природного закону для людини як особливої істоти, наділеної богом душею і розумом (природженим, природним світлом для розуміння і пізнання) полягає в тому, що людина згідно зі своєю природою має розрізняти добро і зло... Для людини як розумної істоти діяти за природним законом означає вимогу діяти за наказами людського розуму¹³.

Певні аналоги ідеї природного права існували за часів середньовіччя та Ренесансу. Фахівці в галузі конституційного права та філософії права наголошують на значенні теорії Гуго Гроція в розробленні поняття природного права та обґрунтуванні права самозахисту. У своїй фундаментальній праці «Про право війни і миру. Три книги, в яких пояснюється природне право і право народів, а також принципи публічного права» Г. Гроцій визначив право похідним від людської природи. В основі своїй це – природне право, і навіть Бог не може його спростувати, оскільки цим спростуванням заперечувалася б створена ним самим природа людини¹⁴.

На основі аналізу поглядів представників філософсько-правової школи природного права дослідники дійшли таких висновків:

- 1) право людини на життя є невідчужуваним, наданим самою природою правом, яке має кожна людина від народження, що впливає з належності до людського роду;
- 2) держава повинна визнавати це право за кожною людиною, бути лише владою, що закріплює право на життя у формі законодавчих актів;
- 3) невід'ємною складовою права на життя є право людини на самозахист;
- 4) кожна людина має право на захист свого життя, і здоров'я, чи охороняються та захищаються ці блага державою;
- 5) самозахист є універсальною категорією, що поєднує в собі право кожної людини власними силами боронити своє життя та здоров'я, та право на захист власного майна і житла¹⁵.

Саме природженість цих прав є підґрунтям законності оборони. По суті, це одна з форм виявлення боротьби за існування, яка охоплює весь світ, тож і в цьому сенсі можна затверджувати, що самооборона є природженим правом¹⁶. Вітчизняні вчені розглядають необхідну оборону крізь призму поняття «самозахист». В українській кримінально-правовій науці існує позиція, що право на необхідну оборону як природним, нічим не обмеженим, самостійним, невід'ємним правом будь-якої людини на самозахист. Так, О. О. Кваша зазначає, що право на самозахист є поняттям, якому іманентно властиве право людини на захист від протиправних посягань власними силами не лише свого чи інших людей життя, здоров'я, прав і свобод, але й інтересів суспільства чи держави¹⁷.

Компромісною є позиція П. Т. Савіна про те, що право на необхідну оборону має двояку природу. Це як право природне, так і право позитивне¹⁸. Така позиція обґрунтована тим, що будь-яка держава на законодавчому рівні оформлює природне право людини на необхідну оборону. Вчені зауважують, що Цицерон вперше визначив державу як політико-правову спільність з точки зору теорії природного права. Аналогічно до того, як право має своїм джерелом розумну природу людини і навколишнього світу, а тому створюється вищим (божим) розумом, передусє писаним законам і державі, так і держава є правовою не через те, що дотримується власних законів, а тому, що за джерелом походження, за своєю сутністю – це природне право народу жити у мирі, впорядковано і під захистом¹⁹.

Українська держава проголосила людину найвищою соціальною цінністю, взявши на себе обов'язок забезпечувати права і свободи людини, охороняти її життя та здоров'я, а також надала людині право самій захищатися від протиправних посягань, тобто реалізувати право на необхідну оборону, або самозахист. Разом із тим видається спірною позиція вчених, що визнання цього права державою накладає на неї обов'язок дозволу особистості дій, метою яких є уникнення небезпеки, і, таким чином, гарантує особистості й суспільству забезпечення безпеки навіть без фактичного свого втручання в конкретну життєву ситуацію²⁰.

Держава, усвідомлюючи свою неможливість при здійсненні правоохоронної діяльності гарантувати і забезпечити всебічний захист охоронюваних благ та інтересів від злочинних посягань, санкціонує право громадян на необхідну оборону. Однак це не означає, що таким чином держава гарантує особистості й суспільству забезпечення безпеки без фактичного свого втручання, адже не можна гарантувати, що особа, щодо якої здійснюється посягання, чи інші особи скористаються своїм правом на необхідну оборону. Держава все ж має прагнути гарантувати безпеку кожному громадянину, а не перекладати свій обов'язок щодо здійснення правоохоронної діяльності на самих громадян. У всіх галузях права необхідна оборона визнається як природне, невід'ємне, абсолютне право людини²¹ або як складова структури правового статусу особистості²².

Необхідна оборона – це природне й невід'ємне право людини на самозбереження, що належить людині від народження, частина правового статусу людини і громадянина, гарантована Конституцією України. Саме під час дослідження необхідної оборони яскраво виявляється зв'язок права і моралі. За характером взаємодії права і моралі розрізняють дві традиції при визначенні права: перша – природно-правова, що несе в собі ідею єдності, торжества справедливості і права; друга – юридико-позитивна, коли право є інститутом звільнення від моральних пересторог²³. З цих позицій, хоча особа і має право ухилитися від рятування життя іншої особи (сьогодні переважно так і відбувається), однак таку байдужість громадян не можна схвалювати. З позицій соціального натуралізму і природного права доречно ставити питання про визнання природного обов'язку людини щодо необхідної оборони власного здоров'я і життя. Також слід визначити необхідну оборону не просто як суспільно корисну дію, а й бажану для держави і суспільства дію.

Право необхідної оборони слід розглядати як невідчужуване та абсолютне, ідея природного права лежить в основі соціального обґрунтування права на необхідну оборону. Відповідь на поставлене вище питання: «Чому, не зважаючи на різні історичні епохи, політичні режими, всі джерела кримінального права так чи інакше допускали необхідну оборону?» знаходиться саме в ідеї природності цього права.

Загалом, необхідна оборона посідає окреме місце в системі обставин, що виключають злочинність діяння, оскільки тільки вона має підставою суспільно небезпечне посягання, що зумовлює суспільно корисний характер дій особи, яка вимушена припинити таке посягання, а тому виключає категорію шкоди. У контексті природного походження права особи на необхідну оборону слід констатувати, що необхідна оборона є вольовою свідомою та схвалюваною державою і суспільством дією людини, яка детермінована соціально-позитивними мотивами і цілями, а також природними (інстинктивними) реакціями людини.

Отже, ми дійшли певних висновків. Право необхідної оборони слід розглядати як невідчужуване та абсолютне, а ідея природного права лежить в основі соціального обґрунтування права на необхідну оборону. У контексті природності права особи на необхідну оборону останню слід визначати як вольову і свідому дію людини, що детермінована соціально-позитивними мотивами і цілями, а також природними (інстинктивними) реакціями людини. Отримані результати сприятимуть з'ясуванню поняття та ознак необхідної оборони.

¹ Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004

² Берлін Е. М. Реализация права на необходимую оборону / Е. М. Берлин // Гражданин и право. – 2002. – № 9/10 (26, 27). – С. 74.

³ Пархоменко С. В. К вопросу о необходимой обороне в автономном режиме / С. В. Пархоменко // Проблемы современного российского законодательства. – Иркутск : Иркутский юрид. ин-т Российской правовой академии Минюста РФ. – 2012. – Ч. 1. – С. 296.

⁴ Энциклопедия уголовного права : в 35 т. / [Блинников В. А., Милуков С. Ф., Побегайло Э. Ф. и др.] ; под ред. В. Б. Малинина. – СПб. : ГКА, 2005 – Т. 7: Обстоятельства, исключющие преступность деяния. – 2007. – С. 53.

⁵ Дудоров О. О. Кримінальне право: Навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк / За заг. ред. М. І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – С. 256.

⁶ Кони А. Ф. О праве необходимой обороны / А. Ф. Кони // Приложения к Московским университетским известиям. – М., 1865. – Т. 1. – С. 10–11.

⁷ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая : в 2 т. / Н. С. Таганцев ; [сост. и отв. ред. Н. И. Загородников]. – М. : Наука, 1994. – Т. 1. – 1994. – С. 417.

⁸ Меркурьев В. В. Состав необходимой обороны / Меркурьев В. В. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 14, 21.

⁹ Гориславський К. О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Гориславський Кирило Олександрович. – Донецьк, 2003. – С. 8; Звечаровський І. Э. Уголовно-правовые нормы, поощряющие посткриминальное поведение личности / Звечаровский И. Э. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 1991. – С. 14.

¹⁰ Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права / Познышев С. В. – М. : Издание А. А. Карцева, 1912. – С. 155.

¹¹ Філософія права, навч. посібник / [за ред. М. В. Костицького, Б. В. Чміля]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 194.

¹² Заїнчковський М. Л. Права людини як новоевропейський філософський та політико-правовий феномен : дис. ... канд. філос. наук : 12.00.12 / Заїнчковський Микола Леонтьевич. – К., 2003. – С. 31.

¹³ Нерсисянц В. С. Философия права : [ученик для вузов] / Нерсисянц В. С. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 416.

¹⁴ Гориславський К. О. Право людини на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : [монографія] / К. О. Гориславський, В. В. Конопльов. – Сімферополь : ВАТ «Сімферопольська міська друкарня (СГТ)», 2007. – С. 10; Заїнчковський М. Л. Вказана праця. – С. 31.

¹⁵ Гориславський К. О. Вказана праця. – С. 10.

¹⁶ Таганцев Н. С. Вказана праця. – С. 194.

¹⁷ *Кваша О. О.* Обставини, що виключають злочинність діяння, у контексті конституційного права людини на самозахист / О. О. Кваша // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 2. – С. 286.

¹⁸ *Савин П. Т.* Необходимая оборона как результат социогенеза / П. Т. Савин // Вестник МГУ. Серия: Юриспруденция. – 2011. – № 1. – С. 57.

¹⁹ *Колодій А. М.* Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання). – Дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Колодій Анатолій Миколайович. – К., 1998. – С. 25.

²⁰ *Шигина Н. В.* Отражение интересов субъектов уголовного права в обстоятельствах, исключающих преступность деяния / Н. В. Шигина // Научные труды МГЮА. – 2008. – № 3. – С. 582.

²¹ *Заяць Р. Я.* Правовий аналіз обставин, що виключають адміністративну відповідальність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Р. Я. Заяць. – Л., 2012. – С. 9.

²² *Антипов С. А.* Конституционные основы уголовно-правового института необходимой обороны / С. А. Антипов // Актуальные проблемы российского права. – 2010. – № 1. – С. 241; *Меркурьев В. В.* Состав необходимой обороны / Меркурьев В. В. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 14.

²³ *Оборотов Ю. Н.* Традиции и новации в правовом развитии / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Юрид. лит., 2001. – С. 126.

Резюме

Андрусяк Г. М. Ідея природного права в обґрунтуванні права на необхідну оборону.

У статті визначено, що право необхідної оборони слід розглядати як невідчужуване та абсолютне. Інститут необхідної оборони притаманний всім законодавствам на всіх етапах розвитку. Ідея природного права лежить в основі соціального обґрунтування права на необхідну оборону. У цьому контексті право особи на необхідну оборону визначено як волевья і свідомо дія людини, що детермінована соціально-позитивними мотивами і цілями, а також природними (інстинктивними) реакціями людини.

Ключові слова: необхідна оборона, право на самозахист, природне право, невідчужуване право, обставина, що виключає злочинність діяння.

Резюме

Андрусяк А. Н. Идея естественного права в обосновании права на необходимую оборону.

В статье определено, что право необходимой обороны следует рассматривать как неотчуждаемое и абсолютное. Институт необходимой обороны присущ всем законодательствам на всех этапах развития. Идея естественного права лежит в основе социального обоснования права на необходимую оборону. В этом контексте право человека на необходимую оборону определено как волевое и сознательное действие человека, детерминированное социально-позитивными мотивами и целями, а также естественными (инстинктивными) реакциями человека.

Ключевые слова: необходимая оборона, право на самозащиту, естественное право, неотчуждаемое право, обстоятельство, исключающее преступность деяния.

Summary

Andrusyak A. The idea of natural law in the justification of the right to self-defense.

The paper found that the right of self-defense should be regarded as inalienable and absolute. Institute of self-defense is inherent in all laws at all stages of development. The idea of natural law is the basis of social justification of the right to self-defense. In this context, the human right to self-defense is defined as a willful and conscious human action, socio-deterministic positive motives and goals, as well as natural (instinctive) human response.

Key words: self-defense, the right to self-defense, natural right, an inalienable right, circumstance excluding criminality.

УДК 343.09

О. Ю. БУСОЛ

*Олена Юрїєвна Бусол, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, докторант
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України*

ОРГАНІЗОВАНА КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК РІЗНОВИД ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Дослідження економічної злочинності є актуальним, оскільки дозволяє встановлювати тенденції її розвитку, на основі яких визначати нові механізми злочинних дій, що дає можливість виробляти відповідні методи та заходи протидії. Тематиці організованої економічної злочинності та співвідношення організованої злочинності та корупції присвячені праці таких вчених, як Г. Беккер, О. Користін, А. Бойко, Т. Мельничук, Є. Невмержицький та інші.

У зв'язку з введенням нами в науковий обіг поняття «організована корупційна злочинність» як різновид економічної злочинності – статистично обумовлена сукупність злочинних діянь осіб і груп, які відповідно до